Ewa Nowak, Roman Pawłowski

Możliwości zastosowania badań jakościowych w naukach społecznych

Obronność - Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej nr 2(6), 147-162

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

AUTORZY
mgr Ewa Nowak
ewa_nowak@hotmail.com
mgr inż. Roman Pawłowski
romanpawlowski@post.pl

MOŻLIWOŚCI ZASTOSOWANIA BADAŃ JAKOŚCIOWYCH W NAUKACH SPOŁECZNYCH

Przy prowadzeniu badań w naukach społecznych wykorzystuje się metody zbierania danych charakterystyczne dla dwóch rodzajów analiz: ilościowej i jakościowej.

Badania o charakterze ilościowym prowadzi się w celu falsyfikacji, modyfikacji lub też akceptowania istniejących teorii. Są one prowadzone przez badacza sposobem dedukcyjnym poprzez wyprowadzenie hipotez z przyjętej teorii naukowej, a następnie wykorzystanie zebranych w trakcie badań danych do testowania ich prawdziwości. Badania jakościowe są tego przeciwieństwem, ponieważ wykorzystywana jest w nich metoda analizy indukcyjnej. Badacze, przeprowadzając badania jakościowe, zbierają dane, na ich bazie formułują hipotezy, następnie testują hipotezy poprzez analizę zebranych danych i wreszcie podejmują próbę zbudowania teorii naukowej. Teoria taka jest nazywana teorią bazową, ponieważ wyprowadza się ją z konkretnych sytuacji badawczych i jest bezpośrednio powiązana z określonymi sytuacjami, które zostały zaobserwowane i zbadane.

Przedmiot i cel badań jakościowych

Korzeni badań jakościowych jako metody zbierania danych należy upatrywać w tradycji Verstehen[1], gdzie rozumienie (niem. *Verstehen*) jest jedną z cech wiedzy naukowej, obok wyjaśniania naukowego i przewidywania.

[1] Według S. Blackburne'a (*Oksfordzki słownik filozoficzny* KiW, Warszawa 1997, s. 421-422) termin *verstehen* oznacza: *nasze rozumienie czynności ludzkich. W ramach tradycji verstehen czynności te rozumiane są od wewnątrz dzięki zupełnie innym środkom niż te, które umożliwiają poznanie przedmiotu przez obiektywną obserwację lub przez określenie jego miejsca w sieci regularności naukowych*. *Verstehen* — z niem. „rozumieć" (przyp. red. nauk.). Termin „rozumienie" jest stosowany na dwa różne sposoby – jako sposób rozumienia oparty na empatii lub jako rozumienie predyktywne. Przyczyną dwóch sposobów wykorzystywania tego terminu jest to, że z jednej strony przedmiotem badania nauk społecznych jest człowiek, a z drugiej – przedstawiciele nauk społecznych są zarówno obserwatorami, jak i częścią przedmiotu badawczego swojej dyscypliny.

Podejmując badania jakościowe, badacz powinien starać się zrozumieć badaną organizację i panujące w niej zachowania poprzez poznawanie zaangażowanych w nią osób, ich wartości, rytuałów, symboli, wierzeń i emocji. Przyjmując taką perspektywę postępowania, badacz będzie na przykład badać problem ubóstwa, biorąc przede wszystkim udział w życiu ludzi biednych, zamiast zbierać dane za pomocą opracowanego kwestionariusza.

Erving Goffman, badając zakłady dla obłąkanych, tak opisał proces aktywnego uczestniczenia w życiu obserwowanych osób i poznawania ich rzeczywistości: *Bezpośrednim celem badań terenowych realizowanych przeze mnie na terenie szpitala św. Elżbiety, była próba poznania społecznego świata jego pacjentów, w taki sposób, w jaki ten świat jest przez nich subiektywnie doświadczany... Wierzyłem wtedy i nadal wierzę, że każda grupa ludzi (więźniów, ludzi pierwotnych, pilotów czy pacjentów) tworzy swoje własne życie, które – kiedy się je pozna – staje się znaczące, racjonalne i normalne. Dobrym sposobem poznania któregokolwiek z tych światów jest wejście samemu do takiej grupy i branie udziału we wszystkich codziennych, drobnych wydarzeniach, które są jej udziałem*[2].

Podstawy teoretyczne badań terenowych

Badania terenowe to podstawowa strategia zbierania danych w metodologii jakościowej.

Wykorzystanie badań terenowych w naukach społecznych ma swoje korzenie w ruchach społecznych, jakie nastąpiły na przełomie dziewiętnastego i dwudziestego wieku. Reformatorzy byli przekonani, że opisanie warunków, w jakich żyją ludzie biedni, zwróci uwagę na ich trudne położenie i doprowadzi do zmian społecznych i poprawy ich życia. Ruch reformatorski znalazł swoje najsilniejsze odbicie w tzw. szkole chicagowskiej. Socjologowie z tego środowiska byli aktywnie zaangażowani w działania reformatorskie podejmowane poza uczelniami. Robert Park, najbardziej znaczący przedstawiciel szkoły chicagowskiej, traktował miasto jako niezwykle istotny teren badań socjologicznych i przekonywał swoich studentów do bezpośredniego obserwowania życia w różnych miejskich enklawach: *Wejdźcie i usiądźcie w holu luksusowego hotelu lub na schodach prowadzących do zrujnowanych domów; usiądźcie na sofach hotelu Gold Coast lub na chwiejących się krzesłach w slumsach; pójdźcie na koncert do Orchestra Hall lub na przedstawienie do Star and Garter Burlesk. Mówiąc krótko, panowie, ubrudźcie własne tyłki, prowadząc prawdziwe badania*[3].

[2] E. Goffman, Asylums, *Garden City*, Doubleday, New York 1961, s. IX-X.
[3] John C. McKinney, *Constructive Typology and Social Theory*, Norwalk 1956, s. 71.

W tamtych czasach metodologia badań jakościowych ograniczała się tylko do zbierania różnorodnych dokumentów osobistych, takich jak: autobiografie, historie życia, listy i dzienniki. Dopiero po podjęciu próby wykorzystania badań terenowych przez socjologów, wypracowano zasady uczestniczenia w życiu badanych ludzi tak, aby badacze mogli dzielić a przez to lepiej zrozumieć, subiektywną perspektywę postrzeganą przez badanych.

Obecnie badania terenowe określa się jako *badanie zachowania ludzi w naturalnych warunkach ich codziennego życia. Osoby prowadzące badania terenowe wkraczają w świat innych po to, aby z pierwszej ręki dowiedzieć się, jak inni ludzie żyją, jak mówią, jak się zachowują, co ich zachwyca, a co martwi*[4]. Powyższa definicja wskazuje, że badania terenowe są charakteryzowane przede wszystkim przez miejsce i sposób ich prowadzenia, co pozwala badaczowi właściwie zrozumieć subiektywne spojrzenie badanych ludzi na różne sytuacje życiowe. Mając to na uwadze badacz w celu właściwego przeprowadzenia badań terenowych i wyciągnięcia obiektywnych wniosków powinien głęboko rozumieć zachodzące zjawiska społeczne i być świadom zarówno historycznego kontekstu ludzkiego zachowania, jak i subiektywnych aspektów ludzkich doświadczeń.

Prowadząc badania terenowe, badacz stale sprawdza, czy wyłonione przez niego kategorie obserwacji lub badanych obiektów są właściwe i czy poprawnie określił relacje zachodzące między nimi. W procesie tym badacz dopasowuje swoje przyszłe decyzje do zebranych danych, ciągle je weryfikując podczas badania[5].

Z powyższego wynika, że do badań terenowych należy przystępować z otwartym umysłem, aby można było sprawdzić, czy sformułowana wstępna teoria może zostać uznana za teorię bazową. Wcześniejsze pomysły oraz sformułowane hipotezy determinują sposoby obserwacji, jakie badacz będzie wybierał do analizy, a to z kolei będzie miało decydujący wpływ na ostateczną wersję sformułowanej teorii. Większość badaczy, wybierając moment i miejsce pierwszych obserwacji, kieruje się luźno sformułowanymi wcześniej hipotezami. Następnie wykorzystują oni poczynione obserwacje do poprawiania, odrzucania czy przeformułowywania wcześniej założonych hipotez, które pozwolą na sformułowanie stosownej teorii. W przypadku stwierdzonych wątpliwości w słuszność opracowanej teorii badacz niejednokrotnie zmuszony jest powracać do badanego środowiska w celu właściwej weryfikacji danych i ponownego testowania hipotez.

Budowanie teorii za pomocą metody analizy indukcyjnej polega na określaniu i opisywaniu związków zachodzących pomiędzy kategoriami obserwacji. Celem tworzenia bazowej teorii jest zbudowanie zbioru twier-

[4] Robert M. Emerson, *Contemporary Field Research*, Boston 1983, s. 1.
[5] Barney G. Glaser, *Theoretical Sensitivity*, Sociology Press, California 1978, s. 39.

dzeń w całości wyjaśniających dane zjawisko. Aby potwierdzić swoją teorię, badacze stosujący metody jakościowe przede wszystkim odwołują się do przykładów z własnych obserwacji oraz cytują wypowiedzi członków badanych grup.

Obserwacja uczestnicząca

Najbardziej powiązaną z badaniami terenowymi metodą zbierania danych jest obserwacja uczestnicząca. Polega ona na tym, że badacz staje się członkiem grupy, którą chce zbadać[6]. Będąc członkiem takiej grupy, obserwator uczestniczący przejmuje perspektywę badanych osób, z jaką postrzegają one daną sytuację. Rola takiego obserwatora polega na *świadomym i systematycznym uczestniczeniu – tak dalece, jak na to pozwalają okoliczności – w codziennym życiu i w poszczególnych sytuacjach będących udziałem grupy*[7].

Podejmując obserwację, badacz może pojawić się w niej, przyjmując jedną z dwóch ról: obserwatora w pełni uczestniczącego lub uczestnika – obserwatora.

A. Obserwator w pełni uczestniczący (tzw. obserwacja niejawna).

Podejmując rolę obserwatora w pełni uczestniczącego, nie ujawnionego, obserwator pozostaje całkowicie ukryty. Oznacza to, że badane osoby nie znają celu prowadzonych badań, a obserwator staje się członkiem danej grupy, nie ujawniając własnej tożsamości, wchodząc w interakcje z badanymi *w sposób naturalny, jak to możliwe, i w tych sytuacjach życiowych, które są dla niego interesujące i dostępne*[8].

Pełne uczestnictwo jest uzasadnione zwłaszcza wtedy, gdy pragniemy poznać grupę, do której dostęp jest utrudniony, lub grupę nieujawniającą osobom z zewnątrz swoich aspektów ich życia.

Mimo niewątpliwej zalety tego rodzaju obserwacji wielu badaczy krytykuje ją zarówno z powodów metodologicznych, jak i etycznych. Kai Erikson[9] odrzuca na przykład wszelkie badania terenowe, w których rola badacza i cel badań nie zostały wcześniej ujawnione. Jego zdaniem takie badania naruszają prywatność i mogą być krzywdzące dla badanych osób.

Rola pełnego uczestnika rodzi też wiele problemów natury metodologicznej. Przede wszystkim obserwatorzy mogą się kontrolować tak silnie,

---

[6] Rosalie H. Wax, *Participant Obsemation* (*International Encyclopedia of Social Sciences*), Macmillan, New York 1968, s. 238.

[7] F. Kluckhohn, The *Participant-Obseryer Techniąue in Smali Communities*, American Journal of Sociology nr 46, 1940, s. 331.

[8] Raymond L. Gold, *Roles in Sociological Field Observation*, „Social Forces" nr 36, 1958, s. 219.

[9] K. T. Erikson, *A Comment on Disguised Observation in Sociology*, Social Problems nr 14, 1967, s. 368.

aby nie odkryć swojej prawdziwej tożsamości, że pojawią się kłopoty w przekonującym odegraniu przyjętej roli. Z drugiej jednak strony badacze mogą się tak zidentyfikować z przyjętą rolą, że zatracą konieczny dla obiektywności prowadzonych badań dystans badawczy.

Innym problemem badacza mogą być pojawiające się kłopoty z podejmowaniem decyzji, co i w jaki sposób powinien obserwować, gdyż nie wolno mu wywoływać żadnych niepożądanych reakcji lub zachowań w grupie. Jednocześnie należy dbać o to, aby nie zadawać pytań, które mogłyby spowodować podejrzenia u obserwowanych osób o manipulowanie nimi.

Poważnym utrudnieniem w prowadzeniu tego rodzaju obserwacji jest to, że badacz nie może na miejscu rejestrować danych – można je robić dopiero wtedy, gdy obserwator jest sam. Tym samym czas, jaki upłynie do momentu zapisania obserwacji, może spowodować powstanie subiektywnego błędu oraz przekłamań wynikających z niezapamiętania szczegółów obserwacji.

B. Uczestnik jako obserwator (obserwacja jawna).

Biorąc pod uwagę przedstawione ograniczenia obserwacji niejawnej, badacz powinien rozważać możliwość podjęcia badań terenowych w roli uczestnika jako obserwatora. Przyjmując tę rolę, badacz informuje grupę o prowadzonych badaniach, ujawniając własną tożsamość i cel badania.

W tego rodzaju obserwacji należy starać się, aby zostać aktywnym członkiem badanej grupy, angażując się w jej życie przez dłuższy czas, a także usiłować nawiązać bliskie stosunki z członkami grupy, którzy zaczną pełnić funkcję informatorów, a także respondentów.

Praktyczne problemy badań terenowych

A. Wybór tematu badawczego.

Pierwszym etapem badań terenowych jest określenie problemu badawczego. Na jego wybór bardzo często wpływają zainteresowania lub praca badacza. Badania terenowe wymagają, aby badacz najpierw określił, co jest dla niego ważne, niezależnie od naukowych rozważań. Takie podejście do problemu badawczego jest charakterystyczne dla badań jakościowych.

B. Wybór miejsca badań i uzyskanie do niego dostępu.

Kolejnym etapem badań terenowych jest określenie właściwego ich miejsca i uzyskanie do niego dostępu. Zdefiniowanie tematu badań w znacznej mierze determinuje wyznaczenie właściwych terenów badawczych.

Bardzo często wybór miejsca zależy od wymagań natury praktycznej, takich jak np. położenie geograficzne. Bardzo kuszące jest wybranie łatwo dostępnego miejsca, w którym badacz może mieć wpływowe kontakty czy

nawet być już członkiem danej grupy. Jednak w sytuacjach gdy potencjalni obserwatorzy mają ułatwiony dostęp do grupy, muszą pamiętać o konieczności utrzymania dystansu emocjonalnego w trakcie prowadzonych przez siebie analiz w celu zachowania obiektywnego spojrzenia.

Z drugiej strony, badacze znajdujący się na zewnątrz terenu badań mogą mieć utrudniony dostęp do grupy i muszą wtedy umieć określić, jak dalece powinni zmniejszyć dystans, kiedy już znajdą się wewnątrz niej. Jeżeli badacz zmniejszy dystans zbyt mocno, to ryzykuje silnym utożsamieniem się z grupą, co może skutkować tym, że po przyjęciu stylu życia grupy, straci swój obiektywizm. Jednak gdy dystans między grupą a badaczem będzie zbyt duży, to nie będzie on w stanie zrozumieć grupy.

Istotnym czynnikiem wyznaczającym dostęp badacza do grupy mogą być również charakterystyczne cechy badacza. Na przykład płeć, wiek, rasa czy pochodzenie etniczne obserwatorów, jeżeli są bardzo odmienne od cech osób obserwowanych, mogą stanowić trudność w dostępie do grupy lub być przyczyną barier w komunikowaniu się[10].

C. Nawiązywanie kontaktów z członkami grupy

Łatwość nawiązywania kontaktów z członkami grupy w dużej mierze zależy od natury badanej grupy oraz od umiejętności samego badacza.

Współcześni badacze terenowi w swoich opracowaniach podkreślają, że etap budowania relacji społecznych jest jednym z najważniejszym elementów pracy terenowej: *Dobre badanie terenowe [...] zależy w sposób decydujący od ujawniania znaczenia relacji społecznych, i to nie tylko tych, które rdzenni mieszkańcy nawiązują między sobą. W równym stopniu zależy ono od ujawnienia znaczenia relacji, jakie antropolog nawiązuje z ludźmi, których bada*[11].

Jednym z nieoczekiwanych wymagań, a bardzo istotnym zwłaszcza wtedy, gdy przedmiotem badań są subkultury, jest umiejętność rozumienia żargonu (gwary), jakim posługują się różne grupy. Eleanor Miller, która badała „kobiety ulicy", opisała niezręczną sytuację, w jakiej się znalazła, następująco: *Bardzo dobrze pamiętam swoją pierwszą wizytę w Horizon House. Zostałam zaproszona na kolację, po której miałam opisać cel moich badań i starać się zdobyć informatorki. Kolacja została podana, toteż zdecydowałam się usiąść. Przy stole siedziało już osiem osób, głównie czarne kobiety [...]. Wszyscy rozmawiali i żartowali, a także śpiewali piosenki. Nie zrozumiałam połowy z tego, co zostało powiedziane. Z uczuciem, że tonę, zaczęłam zadawać pytania, żeby się przekonać, czy w ogóle mam szansę, aby przeprowadzić to badanie*[12].

---

[10] R. H. Wax, *The Ambiguities of Fieldwork*, Conlemporary Field Research, 1986, s. 194-195.

[11] I. Karp, Martha B. Kendall, *Reflexivity in Field Work*, *Explaining Human Behavior: Conseiousness, Human Action, and Social Structure*, Newbury Park, California 1982, s. 250.

[12] E. Miller, *Street Woman*, Philedelphia: Tempie University Press, 1986, s. 221-222.

Rodzaje relacji społecznych, jakie tworzą się pomiędzy obserwatorem i osobą obserwowaną, zależą od wielu czynników. Zdaniem Rosalie Wax postać, w jaką wciela się obserwator, i rola, jaką gra w badaniach terenowych, mają podstawowe znaczenie w tym procesie. Twierdzi ona, że w dobrze wyważonych relacjach badacz terenowy *stara się być świadomy i mieć wzgląd na to, kim sam jest, jak też być świadomy i mieć wzgląd na to, kim są jego gospodarze*[13].

W niektórych przypadkach wysokie zaangażowanie ze strony badacza i jego chęć stania się jednym z rdzennych członków grupy może być największym błędem, jaki można popełnić w badaniach terenowy. Ned Polsky, w swoim badaniu nad przestępcami, przestrzegał przed niebezpieczeństwem utożsamiania się z badaną grupą w następujący sposób: *Prowadząc badania terenowe nad przestępcami, lepiej, do diabła, żebyś nie został „jednym z nich", ponieważ będą chcieli to sprawdzić i wtedy może się zdarzyć jedna z dwóch rzeczy: albo [...] zostaniesz wciągnięty w ten rodzaj obserwacji uczestniczącej, jakiej byś raczej nie chciał prowadzić, albo zostaniesz zdemaskowany, co również ma duże negatywne konsekwencje. Przestępcy powinni wiedzieć, kim jesteś, i jeżeli zrobisz to we właściwy sposób, to nie będzie to przeszkodzą w twoich badaniach*[14].

D. Szukanie osób dostarczających rzetelnych informacji.

Obserwator uczestniczący po nawiązaniu kontaktów z grupą staje się tymczasowym jej członkiem. Zachodzi wtedy wzajemna zależność, w której obserwator sam uczy się odpowiednich zachowań w grupie, ucząc jednocześnie członków grupy zachowania w stosunku do siebie. Po pewnym czasie obserwator zostaje zaakceptowany jako pełnoprawny członek grupy. Po nawiązaniu kontaktów z członkami grupy należy ustalić obszary obserwacji, a następnie przystąpić do zbierania od informatorów interesujących nas informacji.

Po nawiązaniu kontaktów z grupą badacz powinien mieć na uwadze, że bliskie kontakty z informatorami mogą wpłynąć stronniczo na relacje, jakie on nawiązuje w wyniku zachodzącego zjawiska utożsamiania się obserwatora z osobami obserwowanymi.

E. Opuszczanie terenu.

Społeczny aspekt badań terenowych nie ogranicza się tylko do uzyskiwania dostępu do grupy i nawiązywania kontaktów z badanymi osobami. Nie mniej ważny jest etap opuszczania terenu badań. Badacz może zaplanować ten etap już w momencie przystąpienia do obserwacji, omawiając z osobami obserwowanymi cel badań i sposób jego osiągnięcia.

Na sposób opuszczania terenu i jego termin znaczny wpływ mają również rodzaje relacji społecznych, jakie nawiązały się w trakcie procesu ba-

[13] R. H. Wax, *The Ambiguities…*, wyd. cyt., s. 197.
[14] N. Polsky, *Hustlers, Beats, and Others, Hawthorne*, Aldine, New York 1967, s. 124.

dawczego. Już sam podstawowy warunek badań terenowych, aby być zaangażowanym w trakcie badań stwarza problem w określeniu momentu ich zakończenia.

Innym problemem związanym z zakończeniem badań jest wpływ, jaki wywiera ta sytuacja na osoby badane. Mogą one bowiem stwierdzić, że wyniki naszych badań nie przynoszą wiele pożytku lub wręcz mogą zaszkodzić ich środowisku. W takim przypadku należy liczyć się z trudnościami w opuszczeniu terenu.

Z powyższego wynika, że proces opuszczania terenu może przebiegać gwałtownie i ostro albo powoli i łagodnie.

Procedura, jaką wybierze badacz do opuszczenia terenu, jest uzależniona również od jego zaangażowania się w proces badawczy, a samo odchodzenie może być zjawiskiem powtarzającym się, kiedy badanie wymaga wielokrotnych odejść i powrotów.

F. Rejestrowanie obserwacji.

W badaniach terenowych zachowania obserwowanych ludzi są podstawowym źródłem danych. Badacze mogą rejestrować je robiąc notatki, nagrania lub fotografie. W przypadku gdy tożsamość obserwatora i cel jego badań znane są osobom obserwowanym, notatki można sporządzić bezpośrednio w miejscu zdarzenia. Na ogół jednak badacz wyczekuje, aż członkowie grupy zapomną, iż są obserwowani, ach zachowanie oraz tworzące się interakcje zaczną nabierać charakteru naturalnego. Zatem rejestrowanie obserwacji w obecności członków grupy, ze względu na przypominanie im o prowadzonych badaniach, może wpłynąć negatywnie na ten proces.

Natomiast kiedy osoby obserwowane nie znają tożsamości badacza i celu jego badań, to możliwości bieżącego rejestrowania zachodzących zdarzeń są znacznie ograniczone. Jeżeli badacz nie może w sposób jawny rejestrować obserwacji, to musi wykorzystać metody pozwalające mu zapamiętać to, co się dzieje, by potem to zapisać. W takim przypadku wielu badaczy wykorzystuje chwile prywatności, takie jak np. wypoczynek, aby opisać zaobserwowane zjawiska.

Jeżeli jednak chwile odosobnienia nie są możliwe, to w celu ułatwienia zapamiętywania badacz powinien korzystać z mnemotechnik. Podstawą mnemotechniki jest skojarzenie tego, co należy zapamiętać, z tym, co jest znane i co łatwo można sobie przypomnieć.

Przed rozpoczęciem badań warto sobie przygotować i wypróbować pewien umowny sposób zapisu, aby zminimalizować ryzyko wystąpienia zniekształceń. Na przykład badacz może posługiwać się cudzysłowem do zaznaczania rzeczywistych wypowiedzi, a zapisane przez siebie wnioski czy własne spostrzeżenia pozostawiać bez cudzysłowu.

J. Lofland i L. Lofland zalecają, aby przed ustaleniem zbioru danych odpowiedzieć sobie na następujące pytania[15]:

1. Czy zapis pochodzi z pierwszej ręki?
2. Jaka była pozycja przestrzenna obserwatora?
3. Czy obserwator miał jakiekolwiek powody, aby przekazać stronnicze lub fałszywe informacje?
4. Czy przedstawiony raport jest wewnętrznie zgodny?
5. Czy można sprawdzić trafność raportu, posługując się innym, niezależnym raportem?

Odpowiedzi uzyskane na powyższe pytania nie gwarantują, że otrzymany w pełni rzetelny raport, ale z pewnością pozwolą na rzetelną ocenę danych.

G. Analizowanie danych.

W badaniach terenowych analizowanie danych jest procesem ciągłym. Obserwator na ich podstawie formułuje hipotezy i w trakcie prowadzonych dalszych badań rejestruje następne istotne dla nich wydarzenia. W wyniku tego procesu niektóre hipotezy są odrzucane, inne natomiast uszczegółowiane i ciągle formułowane na nowo.

Kiedy badacz w trakcie analizy danych wyodrębni działania i wypowiedzi potwierdzające założoną hipotezę, kolejnym krokiem badawczym jest poszukiwanie przypadków negatywnych, tj. przypadków przemawiających na rzecz odrzucenia hipotezy. Aby określić, czy sformułowana hipoteza powinna zostać zmieniona, by lepiej przystawała do wszystkich danych lub powinna zostać całkowicie odrzucona, badacz musi przeanalizować zarówno przypadki pozytywne, jak i negatywne. Ponadto należy dokonać analizy tzw. perspektywy, tj. określić, jak szeroki zakres sytuacji potwierdzają otrzymane dane.

Analizując dane jakościowe, warto zwrócić uwagę na pewne regularności czy wzorce wynikające z wielu obserwacji dokonanych w trakcie badań terenowych. Zadanie to można zrealizować, stawiając sobie następujące pytania[16]:

1. Jaki jest to rodzaj zachowania?
2. Jaka jest jego struktura?
3. Jak często się ono zdarza?
4. Jakie są jego przyczyny?
5. Jaki jest jego przebieg?
6. Jakie są jego konsekwencje?
7. Jakie strategie realizują ludzie?

Kulminacją badań terenowych jest sporządzenie pisemnego raportu. W raporcie końcowym przedstawia się podstawy badań, ich teoretyczne

[15] J. Lofland, L. H. Lofland, *Analyzing Social Settings*, Wadsford 1995, s. 51.
[16] Tamże, s. 94.

uzasadnienie oraz plan i metodologię badań. W raporcie powinna się także znaleźć szczegółowa analiza i interpretacja danych oraz wynikające z nich wnioski zarówno dla dalszych analiz, jak i dla decyzji podejmowanych w sprawach publicznych.

Społeczność robotników: przykład badań terenowych[17]

Podsumowując temat badań terenowych, chcielibyśmy zilustrować ich etapy za pomocą przykładu badania przeprowadzonego przez Williama Kornbluma w południowym Chicago pt.: „Społeczność robotników"[18]. Zbierając dane, Kornblum wykorzystał wiele metod, w tym rozmowy z mieszkańcami, materiały archiwalne, dane z roczników statystycznych, prowadzenie wywiadów i uczęszczanie na spotkania społeczności. Jednakże przede wszystkim badanie to opiera się na danych zebranych dzięki bezpośredniemu uczestniczeniu Kornbluma w życiu badanej społeczności. Jest to przykład badań terenowych wykorzystujących jako podstawową metodę analizy metodę obserwacji uczestniczącej.

A. Wybór tematu badawczego i terenu badań.

Ogólny temat badania zaproponowali Kornblumowi jego wykładowcy ze szkoły, którzy byli zainteresowani sponsorowaniem badań nad grupami etnicznymi pochodzenia słowiańskiego, mieszkającymi w południowych dzielnicach Chicago. Kornblum postanowił skoncentrować się na środowiskach pochodzenia słowiańskiego w południowym Chicago i w części północnej ograniczonej ulicami Pulawski-Milwaukee, rozpoczynając badania od imigrantów z Serbii i Chorwacji. Odwiedzał więc miejsca, w których spotykali się imigranci, powoli zbliżając się do okolic stalowni – głównego miejsca zatrudnienia tej grupy.

Kornblum tak opisuje dokonany przez siebie wybór społeczności: *Południowe Chicago fascynowało mnie. Nigdy przedtem nie widziałem tak ciężkiego przemysłu na tak małym obszarze i byłem pełen podziwu dla ogromu stalowni i skomplikowanych arterii wodnych i kolejowych, które przecinały sąsiadujący obszar. Na twarzach ludzi widziałem zróżnicowanie pochodzenia kulturowego tych, którzy się tu osiedlili i zbudowali swoją społeczność. Dlatego zrozumiałem, że moje badanie powinno dotyczyć większych społeczności w takim samym stopniu, w jakim dotyczyć będzie problemów adaptacji kulturowej i społecznej Serbów i Chorwatów*[19].

[17] Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań, 1996, s. 315-317.

[18] W. Kornhelm, *Blue Collar Community*, University of Chicago Press, Chicago 1974, s. 231.

[19] Tamże, s. 232.

B. Uzyskiwanie dostępu.

Wkrótce po wejściu do społeczności Kornblum zaczął uczęszczać na otwarte spotkania, aby zidentyfikować lokalnych przywódców i zaaranżować pierwsze z nimi spotkanie. Jedynie kilku osobom przedstawił się jako badacz. Z czasem Kornblum zaprzyjaźnił się z wieloma aktywistami i przywódcami politycznymi, a szczególnie z grupą pracowników stalowni, którzy tworzyli lokalny związek w jednej ze stalowni. Stwierdził jednak wkrótce, że dla dobra badań powinien przejąć styl życia obowiązujący w południowym Chicago: *Czułem się jak wszystkowiedzący obcy, który nie dostrzega niektórych z najważniejszych stron życia w społeczności [...]. Przyjaciel, którego zdanie bardzo sobie ceniłem, serbski przewodniczący lokalnego związku pracowników stalowni, rzucił mi prawdziwe wyzwanie: „Jak możesz naprawdę rozumieć, co się tutaj dzieje [...] jeżeli nie spędziłeś ani chwili w stalowni?"*[20].

Kornblum wynajął się więc jako pomocnik nadzorcy w jednej ze stalowni i to miejsce stało się centralnym terenem jego badań. Stanowisko Kornbluma jako pomocnika nadzorcy okazało się idealną pozycją z perspektywy badań, ponieważ musiał on zrozumieć, na czym polega praca przy wytapianiu stali, a także poznać podział pracy w fabryce. Ponadto jako osoba zarządzająca mógł bez przeszkód poruszać się po całej fabryce i swobodnie rozmawiać z robotnikami, co umożliwiło mu obserwowanie zachodzących pomiędzy ludźmi interakcji, a zwłaszcza zrozumienie roli, jaką odgrywały związki zawodowe. Zrozumiał jak dzięki produkcji stali tworzy się społeczność zawodowa wśród zatrudnionych.

Kornblum szczególnie chciał poznać przywódców politycznych, a zwłaszcza liderów związków zawodowych. W tym czasie cała społeczność wytapiaczy stali była zaangażowana w wybory kierownictwa swoich organizacji i wielu z jego informatorów było w związku z tym aktywnie włączonych w politykę, a czasami wchodzili oni do opozycyjnych frakcji. Pojawił się częsty problem z zaangażowaniem się obserwatora w badania terenowe, który Kornblum opisał tak: *Zacząłem czuć, że nie mogę pozostawać z dala od polityki, kiedy wszyscy, których znałem, uczestniczyli w tej grze. Pomijając aspekty osobiste tej decyzji, to i tak – ze względu na liczne ograniczenia – trudno dowiedzieć się wiele o polityce od informatorów. Jeżeli chcemy rzeczywiście poznać decyzje podejmowane w ramach opozycyjnego systemu politycznego, to często trzeba stać się częścią jego ciała decyzyjnego. Tak było i ze mną, kiedy zdecydowałem się zagrać rolę zdeklarowanego stronnika – aczkolwiek pozostającego „poza sceną" – większości politycznych kampanii opisanych w tym badaniu. Strategia taka wymaga jednak dużej odpowiedzialności i dlatego warto ją szerzej skomentować. Po pierwsze, jest rzeczą oczywistą, że im bardziej ktoś włącza się w działal-*

[20] Tamże, s. 235-236.

ność którejś partii, tym mniej może się nauczyć, przede wszystkim o innych. W konsekwencji, gdy tylko zaangażowałem się w działalność jakiejś partii, starałem się podejmować w niej takie funkcje, które wymagały ekspozycji społecznej w możliwie małym stopniu. Aby śledzić wydarzenia zachodzące w opozycyjnej partii, usiłowałem – tak szczerze, jak to tylko możliwe – wyjaśnić przyjaciołom z przeciwnej strony moje powiązania z daną partią, używając takich słów, jakich użyłby każdy inny członek tej społeczności. Dzięki temu mogłem funkcjonować jako stronnik jednej partii, a jednocześnie komunikować się z przyjaciółmi z partii opozycyjnej, którzy byli moimi informatorami. Innym problemem związanym z graniem przez badacza roli stronnika jest pojawiająca się – prawie zawsze – możliwość stronniczości na rzecz tych, z którymi badacz się utożsamia. Ja poradziłem sobie z tym problemem, starając się utrzymać dobre kontakty z informatorami po obu stronach i podczas analizy zdarzeń – stać na straży własnych skłonności, korygować je i świadomie je wykorzystywać[21].

C. Opuszczanie terenu.

W celu opuszczenia terenu badań Kornblum i jego rodzina przeprowadzili się z południowego Chicago do Seattle, gdzie całe badanie opisał. Od czasu do czasu wracał on jednak do Chicago, aby brać udział w lokalnym życiu politycznym.

Metody stosowane w ilościowych i jakościowych analizach wyników badań

W końcowej części artykułu postanowiliśmy przedstawić możliwości wykorzystania metody ilościowej, jaką jest analiza Pareto-Lorenza, oraz metody jakościowej, jaką jest analiza przyczynowo-skutkowa opracowana w postaci diagramu Ishikawy do przedstawiania wyników przeprowadzonych badań.

Jednym z narzędzi stosowanych w ramach analizy przyczynowo skutkowej jest diagram Ishikawy. Nazwa diagramu pochodzi od nazwiska autora wymienianego narzędzia, Kaoru Ishikawy, który swój projekt opublikował na początku lat sześćdziesiątych XX wieku i po raz pierwszy zastosował w stoczni firmy Kawasaki. Diagram Ishikawy wykorzystuje się do wielowątkowego przedstawienia i analizowania wybranego problemu. Za sprawą jasnej i przejrzystej struktury można w prosty i zrozumiały sposób zobrazować związki przyczynowo skutkowe powstające na wielu płaszczyznach rozpatrywanego zagadnienia. I tak, gdy naniesiemy na diagram konkretny obserwowany skutek, to w wyniku analizy nastąpi identyfikacja potencjal-

[21] Tamże, s. 240-241.

nych przyczyn oraz ich usystematyzowanie z podkreśleniem wzajemnych więzi powstających pomiędzy nimi.

Budowa diagramu Ishikawy to schemat wyglądem przypominający rybę, w skład której wchodzą: głowa, kręgosłup oraz ości. Głowa ryby symbolizowana jest poprzez problem, czyli skutek wcześniejszych działań, kręgosłup to oś, skupiająca promieniście rozłożone kategorie przyczyn, a ości są graficznym zobrazowaniem coraz bardziej wnikliwych i konkretnych przyczyn mających wpływ na dany skutek. Podstawą stworzenia diagramu Ishikawy jest wyodrębnienie obserwowanego skutku, który następnie nanoszony jest na oś główną wykresu jako rezultat wszystkich innych składowych przyczyn. Kolejnym krokiem jest określenie głównych kategorii możliwych przyczyn powstawania analizowanego zjawiska. Będą one głównymi pochyłymi strzałkami skierowanymi do głównej osi na wykresie. Następnie do każdej ze strzałek doprowadza się kolejne mniejsze symbolizujące identyfikację bardziej szczegółowych aspektów w danej kategorii przyczyn, co w końcowym zestawieniu daje wielopoziomowe spojrzenie na problem (rys. 1).

Podczas weryfikacji poszczególnych przyczyn warto przesuwać się od osi poziomej w kierunku coraz drobniejszych strzałek (ości) i zadawać sobie pytanie, dlaczego one powstają. Po zakończeniu tego zabiegu należy podjąć odwrotną procedurę. Przesuwając się tym razem od najdrobniejszych strzałek (ości) w kierunku bardziej złożonych zagadnień, należy kierować się pytaniem o skutek, jaki przynosi dana kwestia. Taka identyfikacja warunkuje dobranie właściwych związków przyczynowo-skutkowych oraz pozwala na wychwycenie istotnych czynników, które mogły zostać pominięte w dotychczasowym badaniu.

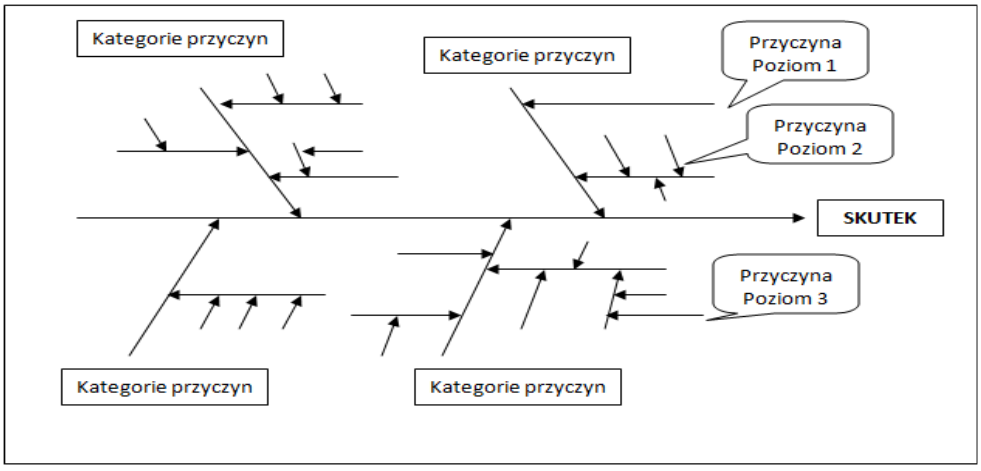

Źródło: P. Miller, *Systemy zarządzania jakością*, Difin, Warszawa 2011, s. 464.

Rys. 1. Konstrukcja diagramu Ishikawy

Diagram Ishikawy jest narzędziem, które pozwala przeprowadzić badanie problemu bez wykorzystania danych liczbowych. Natomiast w badaniach ilościowych, w których mamy do czynienia z danymi liczbowymi do przedstawiania wyników badań, powszechnie stosowana jest analiza Pareto-Lorenza. Opiera się ona na stwierdzonej empirycznie prawidłowości, że w praktyce przeważnie 20-30% przyczyn (czynników) powoduje 70-80% skutków. Przydatność tej metody w badaniach społecznych stwierdzono także empirycznie, badając różne aspekty działalności człowieka.

Istotą analizy jest porządkowanie przyczyn ze względu na częstość ich występowania oraz przedstawienie w odpowiedniej kolejności procentowego udziału każdej z tych przyczyn w całkowitym wyniku powstania danego skutku.

Klasyczna analiza Pareto-Lorenza wykorzystuje zbiór danych o liczbie przypadków wystąpienia poszczególnych przyczyn zdarzeń. Analiza taka wymaga podjęcia następujących działań[22]:

– należy wybrać przyczyny, które mają być poddane analizie i są związane z analizowanym skutkiem;

– należy wybrać jednostkę miary do analizy, odnosząc się do wszystkich wybranych czynników, takich jak liczba zdarzeń, koszty lub inne miary wpływu;

– dla wybranego okresu należy zgromadzić dane niezbędne do wykonania analizy;

– należy posegregować przyczyny w porządku od największej do malejącej wartości jednostki miary – przyczyny znajdujące się na końcu listy można pogrupować umieszczając je w jednej kategorii „inne”;

– wyniki porządkowania przyczyn należy umieścić w tabeli i obliczyć udziały procentowe częstości ich występowania, a następnie wyznaczyć skumulowane wartości procentowe udziału dla kolejnych przyczyn posegregowanych w tabeli;

– na podstawie wartości procentowych z tabeli należy sporządzić wykres Pareto-Lorenza, a następnie dokonać interpretacji uzyskanych wyników.

Przykład analizy Pareto-Lorenza przedstawia tabela 1., a na jej podstawie przy pomocy arkusza kalkulacyjnego można wygenerować niezbędne do analizy wykresy.

[22] P. Miller, *Systemy…,* wyd. cyt., s. 412.

Tabela 1. Przykład analizy Pareto-Lorenza

Nr przyczyny	Rodzaj przyczyny	Liczba przyczyn	Częstość wystąpienia przyczyn [%]	Skumulowana częstość [%]
1.	Przyczyna nr 1	28	30,1	30,1
2.	Przyczyna nr 2	22	23,7	53,8
3.	Przyczyna nr 3	14	15,0	68,8
4.	Przyczyna nr 4	12	12,9	81,7
5.	Przyczyna nr 5	8	8,6	90,3
6.	Przyczyna nr 6	3	3,2	93,5
7.	Przyczyna nr 7	2	2,1	95,6
8.	Przyczyna nr 8	1	1,1	96,7
9.	Przyczyna nr 9	1	1,1	97,8
10.	Przyczyna nr 10	1	1,1	98,9
11.	Przyczyna nr 11	1	1,1	100,0
RAZEM		93	100,0	

Źródło: opracowanie własne.

Bibliografia

1. Blackburn S., *Oksfordzki słownik filozoficzny*, Warszawa 1997.
2. Emerson R. M., *Contemporary Field Research*, Boston 1983.
3. Erikson K. T., *A Comment on Disguised Observation in Sociology*, Social Problems nr 14, 1967.
4. Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1996.
5. Glaser B. G., *Theoretical Sensitivity*, Sociology Press, California 1978.
6. Goffman E., Asylums, *Garden City*, Doubleday, New York 1961.
7. Gold R. L., *Roles in Sociological Field Observation*, Social Forces nr 36, 1958.
8. Kluckhohn F., *The Participant-Obseryer Techniąue in Smali Communities*, American Journal of Sociology nr 46, 1940.
9. Kornhelm W., *Blue Collar Community*, University of Chicago Press, Chicago 1974.
10. Lofland J., Lofland L. H., *Analyzing Social Settings*, Wadsford 1995.
11. McKinney J. C., *Constructive Typology and Social Theory*, Norwalk 1956.
12. Miller E., *Street Woman*, Philedelphia: Tempie University Press, 1986.
13. Miller P., *Systemy zarządzania jakością*, Difin, Warszawa 2011.
14. Polsky N., *Hustlers, Beats, and Others, Hawthorne*, Aldine, New York 1967.

15. Wax R. H., *Participant Obsemation* (*International Encyclopedia of Social Sciences*), Macmillan, New York 1968.
16. Wax R. H., *The Ambiguities of Fieldwork*, Conlemporary Field Research, 1986.

POSSIBILITIES TO APPLY QUALITATIVE RESEARCH IN SOCIAL SCIENCES

The article features the theory and practice of qualitative research. Field research is presented as a basic strategy to collect data in the qualitative methods' group. Researchers carry out field research in natural environment in order to recognize people under research from their perspective. The method of participant observation is described as a method of gathering data most closely connected with field research. In this method the researcher tries to become a member of the group under research or make close contacts with persons under study. The researcher may become either an observer fully participating in the group or an observer who is a group participant concealing his/her identity and not disclosing the aim of the research. Separate stages of conducting research is described, i.e. the choice of research topic and accessing it, making contact with members of the group, looking for persons providing reliable information, leaving the area and finally, data analysis. In the conclusion the theoretical bases of Pareto-Lorentz and Ishikawa diagram are presented.